

ОСАМ ДЕЦЕНИЈА ОД ОСВЕЋЕЊА ЗЕЈТИНЛИКА

Анстракт: Осамдесет година од изградње и освећења спомен-капеле и костурнице на Зејтинлику у Солуну. У костурницу су положене кости српских војника погинулих на Солунском фронту од 1916. до 1918. године.

Кључне речи: Зејтинлик, Солунски фронт, српски војници, Српско војничко гробље, капела, костурница.

Ове, 2016. године, навршава се 80 година од освећења спомен-капеле и костурнице на Зејтинлику у Солуну. Комплекс гробља подигнут је на простору на коме се од 1916. налазила Главна пољска војна болница српске војске, а у њеном склопу настало је и гробље. Зејтинлик је добио име по турској речи зејтин – уље. У доба Отоманске империје ту је постојала пијаца на којој се продавао зејтин, а назив за тај простор одржао се међу локалним становништвом до Првог светског рата.

После Првог светског рата дошло се на идеју да се сви српски ратници који су погинули на Солунском фронту од 1916. до 1918. године сахране на заједничком гробљу. Идеју су прихватиле и земље које су биле ратне савезнице Србије. Све савезничке владе преузеле су обавезу да прикупе посмртне остатке својих ратника и уреде свој део гробља. Грчка влада је бесплатно уступила земљу на Зејтинлику, који се у време Великог рата налазио на периферији Солуна. Тако је на Зејтинлику настало Српско војничко гробље, али и гробља француских, италијанских, енглеских и руских војника погинулих у борбама на Солунском фронту у Првом светском рату.

Грбови српских војника били су расути по целој дужини линије Солунског фронта и његове позадине на територији Краљевине Грчке. Требало је да се изврши ексхумација посмртних остатака на преко 260 гробаља, а затим приступи изградњи спомен-костурнице и капеле.

Одлука о подизању спомен-капеле и костурнице донета је на седници Министарског савета 15. марта 1926. године.¹ Овом одлуком држава је решила да подигне спомен-капелу са костурницом у Зејтинлику крај Солуна, на земљишту које је Краљевина Грчка специјалним законом уступила савезницима за

---

¹ Одлука Министарског савета од 15. марта 1926, бр. В. Бр. 4739, АС, Ратничка гробља, даље: РГ, IV/29

вечни боравак бораца палих на Солунском фронту и ту да пренесе посмртне остатке свих "... оних наших див-јунака који су пали на положајима и беху сахрањени по многобројним гробљима дуж солунског бојишта и његове позадине".²

После одлуке Министарског савета из 1926. године о подизању спомен-капеле и костурнице, приступило се ексхумацији српских гробова дуж Солунског фронта. Први попис српских гробова који су се налазили на територији Грчке урађен је годину дана после битке на Кајмакчалану, током септембра и октобра 1917. Снимљена су и обележена места и положаји где су се гробља и гробови налазили. Урађен је попис гробова српских војника сахрањених на територији у захвату секција Флорина–Острово и Кајмакчалан–Груниште на делу јужно од српско-грчке границе и реке Бистрице. Пописана су 1.584 гроба са именима и презименима погинулих српских војника, као и 835 гробова непознатих српских бораца.³

Приликом пописа гробови су, према месту где су се налазили, подељени у три категорије: I категорија – гробови у уређеним гробљима (гробља од најмање две парцеле), II категорија – гробови око цркава или у мештанским гробљима и III категорија – гробови поред села, пута или железничке пруге, у њивама, пољима, јаругама, по гробенима и на другим местима.

Попис садржи следеће рубрике: име и презиме војника, село, срез и округ одакле је, категорија гроба, где је војник сахрањен: секција, квадрант, место, број скице, број парцеле и број гроба. У рубрици "примедба" наводио се датум смрти или објашњење за број гроба или број гробља. У посебну рубрику уписиван је датум и година снимања гроба. Попис је послужио за каснију ексхумацију гробова и пренос у костурницу на Зејтинлику. Место гроба могло се наћи према подацима из рубрика, у одговарајућој секцији, квадранту или месту те секције у одговарајућој скици. У попису су ради бржег сналажења коришћене скраћенице. Тако су гробови према секцијама означени на следећи начин: Секција Флорина – Ф; Секција Кајмакчалан – Груниште – К. Г; Секција Острово – О.

После завршетка Великог рата краљ Александар I Карађорђевић и Министарски савет одлучили су да се "...са свих места у туђини", чак где се налазила и једна кост српског војника, прикупе посмртни остаци погинулих војника и пренесу у једно гробље. Ископавани су гробови са грчке стране Солунског фронта, на усамљеним котама, крај путева, њива, из камењара, копане су кости из плитких гробова и стављане у беле врећице. Неколико година су посмртни остаци прикупљани и превожени у Солун, град из којег је кренуо пробој за слободу Србије. Ексхумација је извршена на 260 гробља и усамље-

---

² Архив Србије, РГ IV/29

³ У попису из 1917. у рубрици "примедба" наводи се место гробља или гроба: гробље енглеске болнице у Мухарему, француске болнице у Флорини, Кајмакчалан.

них гробова.⁴ Гробови који су остали на македонској страни ратишта нису сви ексхумирани, али је на планини Нице подигнут спомен-комплекс 1928. године на стратешкој коти, на 2521 метру надморске висине.⁵

Осим српских ратника са Солунског фронта, на Зејтинлик су пренети и посмртни остаци српских војника заробљеника из Цариграда. Од 14. до 25. октобра 1935. извршена је ексхумација српских војника заробљеника који су умрли у Цариграду. Гробови су се налазили у грчком православном гробљу Балуклијевског манастира и у Сан Стефану.⁶ Ексхумирано је 218 посмртних остатака српских војника заробљеника у Турској.⁷ Посмртни остаци пренети су 26. октобра 1935. у Солун, а 217 неидентификованих сахрањени су у заједничку гробницу на Зејтинлику, са натписом: **217 непознатих српских ратника – заробљеника пренетих из Цариграда.** За 218-ог српског војника постојали су подаци, па је он сахрањен у костурници. Према ексхумационом записнику, ради се о Јеленку Р. Јовановићу, војнику Моравске дивизије, рођеном 1895. у селу Габровац код Ниша, који је преминуо 20. новембра 1918.⁸

За израду архитектонског решења спомен-капеле и костурнице, Краљевска влада расписала је конкурс, а по оцени жирија као најбољи изабран је рад др Милутина Борисављевића, архитекте из Београда.⁹ Ипак, с обзиром "...на

---

⁴ У Архиву Србије, у оквиру фонда Ратничка гробља, у документу *Табеларни преглед српских гробља на бившем Солунском фронту*, помињу се гробља: кота 1461 "Гривица", Бичкија планина, западно од доњег Пожара, северно од коте 1461, кота 1825, Горње Црнишево, кота 629 Пештер, Северјани, кота 1570, Бичкија план, кота 1112, Ковил, Бахово, западно од Бахова, Гола Рудина, Крвав зуб, кота 1513, кота 1238, јужно од коте 1238 Катунац, Сирупино, кота 1446 највиша чука, Горњи Пожар, Гацово Гувно, јужно од села Пребадишта, Субатоко Костјуран, Бица Мале, Треболец Водео. У документу: *Солунски фронт, Војници сахрањени на грчкој територији*, пописана су имена војника сахрањених на гробљима и гробови код цркве села Острова, Церово, коте 1500, јужна страна села Упине, у гробљу Соровичском, централно гробље на коти 630 код Островског језера, на железничкој прузи 142 км. Између села Бањице и Патели, у Топчину, на 148 км пруге од Острова, Војно гробље у Острову, гробље у селу Султанија Кулбери, сеоско гробље у Калиници, испод села Тресике, у српском војном гробљу у Самли близу Солуна, војно гробље испод пута до Бази Мала, у Костурјану, на положају Флока, на њиви Дина Анаклерева у Крушеграду близу воденице и још безброј места где су се налазили гробови српских војника. АС, РГ IV/ 7.

⁵ Спомен-комплекс чинили су: спомен-капела, костурница – крипта, комбанарија, молитвени дом, болница др Арчибалда Рајса и стражарска кућа. Читав спомен-комплекс због сурових климатских услова и људске небриге, озбиљно је оштећен, девастиран и одавно напуштен. Спомен-комплекс на Кајмакчалану проглашен је за споменик културе бр. 1 од 5. јануара 1953. године.

⁶ Први делимичан попис српских војника заробљеника сахрањених на Балуклијском гробљу урадио је Васо Ковачевић, парох у Цариграду, 14–27. децембра 1926. Евидентирано је 135 српских војника, са основним подацима: име презиме, дивизија, време и место смрти. АС, РГ, IV/2

⁷ Са Балуклијског гробља ексхумирано је 188 српских војника и 30 посмртних остатака са гробља у Сан Стефану. *Исто*

⁸ Ексхумациони записник од 30. октобра 1935. године. *Исто*

⁹ Др Милутин Борисављевић, један од најистакнутијих архитеката у Краљевини Југославији, докторирао је на Сорбони, професор на Филозофском факултету у Београду и оснивач Катедре

потребе и практичну примену ради које се овај споменик прави, министар вера Милош Трифуновић усвојио је скицу Александра Васића, архитекте из Београда, чији је рад добио другу награду, те је по том пројекту г. Васића Министарство грађевине наредило детаљан план са предрачуном од 4.925.508,10 динара, који је усвојио Министарски савет под бр. 29583 од 17. октобра 1927. и наредио да подизање изврши режијски одбор у акорд режији по правилнику Министарства грађевине".¹⁰ Режијску комисију је образовао министар грађевина у саставу: надзорни инжењер Јездимир Нешовић, директор Југословенске слободне зоне у Солуну, чланови: Ђорђе Настасијевић, генерални конзул у Солуну, вице-конзули Радош Шћепановић и др Јосиф Мацан, као и благајник Милорад Брејсанац, иначе благајник Слободне зоне у Солуну. Темелј је постављен 11. новембра 1927, а костурница и капела су грађене све до 1936. године. За изградњу комплекса коришћен је камен из Цепа (Момин камен у Србији) за израду маузолеја и крстова, за плоче гранит из Кадине Луке, а цемент из Беочина. Око српског дела гробља посађени су саднице чемпреса донете из Хиландара.

Кредите за подизање спомен-обележја давало је Министарство вера до априла 1929, а после тога Министарство правде, коме је Министарство вера припојено.

Услед честих смењивања дипломатских представника Краљевине СХС/Југославије у иностранству, па тако и генералних конзула у Солуну, за чланове режијске комисије постављани су новоименовани генерални конзули. После Ђорђа Настасијевића, који је унапређен за посланика, дошао је Владимир Којић, затим Василије Протић, а после њега Бранко Аџемовић.

Јула 1932, због архитектонских радова на споменику, министар грађевине поставио је за надзорног архитекту Будимира Христодула, архитекту Министарства грађевине. Архитектонски радови на костурници и капели завршени су 1936. године.

Зејтинлик обухвата површину од 7.000 м², а спомен-капела и костурница грађени су у српско-византијском стилу и простиру се на 600 м². На зидовима капеле урезани су називи свих јединица које су учествовале у пробоју Солунског фронта. Крипта са костурницом налази се испод капеле. Степеницама се улази у подземну просторију из које се рачвају ходници са бетонским преградама у којима су смештени ковчежићи са остацима палих српских ратника. Они су ексхумирани са 260 гробаља, широм ратних попришта, насталих од 1916. до

за естетику. Пројектовао је велики број кућа на Неимару и Дедињу, као и отмену капију и ограду парка на Студентском тргу у Београду. Син је др Милоша Борисављевића, председника Српског друштва Црвеног крста од 1914. до 1921. године.

¹⁰ Из реферата *Спомен капела са костурницом у Зејтинлику*, написаног у XIII одсеку Министарства правде. Архив Србије, РГ IV/29

1918. године. На Српском војничком гробљу укупно има 7711 сахрањених.¹¹ У костурници 5580, на гробљу 1440, 78 незнатних српских војника погинулих на Кајмакчалану (накнадно сахрањени) и 218 ексхумираних у Турској.

У извештају *Политике* са дана освећења Српског војничког гробља, наводи се 7880 српских војника: "... Земни остаци 7880 јунака леже у тој костурници коју је Југославија подигла у знак вечне захвалности палим херојима...", а у 10 парцела на отвореном простору 1735 српских ратника.¹²

Министар правде др Никола Суботић поднео је предлог Министарском савету 16. октобра 1936. да се: "1. освећење спомен-капеле и костурнице у Зејтинлику обави 11. новембра 1936. године; 2. да на свечаности узме учешће Краљевска влада; 3. да поглавар Српске православне цркве изврши верски обред освећења спомен-капеле и костурнице и одржи парастос изгинулим и помрлим ратницима; 4. да министар војске и морнарице одреди и пошаље одред војске, који ће присуствовати свечаности и одати почаст по правилима војне службе за време парастоса; 5. да министар саобраћаја уреди превоз званичних и приватних учесника на овој свечаности у ком циљу да издејствује одобрење грчких железничких власти да наши возови саобраћају директно до Солуна и натраг; 6. да Министарство иностраних послова прибави пристанак грчке владе за ову свечаност и њено учешће на свечаности, као и да издејствује потребно одобрење у погледу пасоша за прелаз свих учесника ове свечаности у Солун; 7. да на овој свечаности узме учешће најужи број представника и то: Скупштине ... делегата, Сената ... делегата, Удружења резервних официра и ратника ... делегата, инвалидског удружења ... делегата, четничког удружења ... делегата и по један представник верских заједница свих Уставом признатих конфесија, као и Удружења добровољаца; 8. да г. Министар финансија одобри кредит од динара ... за извођење ове свечаности на терет резервних буџетских кредита; 9. да програм свечаности утврди Министар правде у споразуму са г. г. Министрима иностраних послова, војске и морнарице, грађевине и саобраћаја; а да се о извођењу овог програма на лицу места стара наш Генерални конзул у Солуну са режијском комисијом за подизање спомен-капеле у Зејтинлику; и 10. да сва расположења за извођење ове свечаности и утрошак кредита чини Министар правде".¹³

Министарски савет је истог дана, 16. октобра 1936, прихватио предлоге министра правде др Суботића и издао наређење да се по њима поступи. Уследили су позиви званицама и њихове потврде да ће присуствовати освећењу спомен-капеле са костурницом на Зејтинлику у Солуну. Уз представнике Краљевске владе, Сената, Скупштине и Удружења официра и ратника, инвалида,

¹¹ Према казивању Ђорђа Михаиловића, чувара Српског војничког гробља, овај број обухвата и оне који су каснијих година, по разним другим основама, сахрањивани на Зејтинлику.

¹² [<http://digitalna.nb.rs/wb/NBS/novine/politika/1936/11/12#page/4/mode/1up> (17.10.2016)]

¹³ Допис др Николе Суботића, министра правде – Министарском савету, бр. 102297, 16. октобар 1936. АС, РГ IV/29

добровољаца, четника и представника верских заједница, своје присуство потврдили су представници свих верских заједница. У име Српске православне цркве епископ тимочки Емилијан предвиђен је да обави чин освећења, Римокатоличке цркве – преузвишени Иван Рафаел Родић, јеврејске заједнице – врховни рабин др Исак Алкалај, Хрватске старокатоличке цркве – Марко Синовчић, члан Синодског већа, Реформоване хришћанске цркве – епископ Александар Агоштон и Словачке евангелистичке цркве – епископ Самуило Штарк.

Главни одбор Удружења четника је 7. новембра 1936. одлучио да на освећењу костурнице четничку заставу носи архиђакон Лукијан Бибић, а да пратилац заставе буде Војин Ћирић, срески начелник у пензији, обојица чланови Главног одбора и стари четници "солунци". Савез ратних добровољаца доставио је списак својих представника на освећењу спомен-капеле и костурнице.

Дописник *Политике* у тексту "Одавање поште српским јунацима палим за ослобођење и уједињење Југославије" од 12. новембра 1936. извештава о дирљивој свечаности којој су, осим изасланика грчког краља, присуствовали грчки и југословенски представници и рођаци славно погинулих официра и војника.¹⁴

Генерални конзул Краљевине Југославије у Солуну известио је 13. новембра 1936. Министарство иностраних послова – Политичко одељење о освећењу спомен-капеле и костурнице. Високи државни званичници су сачекали југословенску делегацију у Солуну, а свечаности су, осим изасланика грчке владе, министара војске, правде, саобраћаја и генералног гувернера Македоније, представника војно-цивилних организација и Грчко-југословенске лиге, присуствовали конзуларни кор, представници универзитета, привредних институција и удружења, страних школа и мисија, велики број југословенских и грчких грађана. Уз југословенску почасну чету били су постројени грчки, француски и италијански ратници са својим заставама. Освећење капеле и костурнице извршио је тимочки владика Емилијан уз чинодејствовање сереског владике Константина, који је заступао оболелог солунског митрополита Генадија. Говоре су одржали Љубомир Марић, министар војске и морнарице, грчки министар војни, владика Емилијан и владика Константин. Положени су венци у име грчког краља Ђорђа II, грчке владе и свих других грчких и југословенских делегација.

Члановима југословенске делегације додељена су у Солуну висока грчка државна одликовања. Љубомир Марић, министар војске и морнарице и Драгиша Цветковић, министар социјалне политике и народног здравља одликовани су лентом краља Ђорђа I, а остали чланови делегације орденом Феникса I, II, III, IV и V степена.¹⁵

¹⁴ [<http://digitalna.nb.rs/wb/NBS/novine/politika/1936/11/12#page/4/mode/1up> (17.10.2016)]

¹⁵ Извештај генералног конзула у Солуну, Пов. бр. 535, 13. новембар 1936. АС, РГ IV/29

***

Краљевина Југославија и краљ Александар I Карађорђевић, главнокомандујући српске војске у Првом светском рату, достојно су се одужили ратницима чијим је подвигом и жртвама утемељена та држава. Један од велелепних примера такве захвалности и бриге јесте и спомен-капела и костурница на Зејтинлику у Солуну. Претходно је неколико година вршена ексхумација посмртних остатака српских војника на расутим гробљима или из усамљених и забачених плитких гробова уз пут, у пољу, јаругама, где су борци сахрањивани на брзину у предаху борбе или пре нових покрета јединица. После тог мукотрпног посла на терену, приступило се градњи комплекса која је трајала готово читаву деценију (1927–1936). Али, цео труд је дао достојан и импресиван резултат. Освећење спомен-капеле и костурнице на Зејтинлику било је веома свечано и дирљиво, уз достојну пошту коју су бројни југословенски и грчки, као и савезнички представници одали великом броју српских војника погинулих на Солунском фронту или умрлих од задобијених рана. Комплекс на Зејтинлику и данас сведочи о подвигу српске војске и жртвама поднетим за стварање заједничке државе Краљевине СХС/ Југославије.

Nada Petrovic

Eight Decades of Zeitenlik Consecration

Summary

This year, 2016, it will be 80 years since the consecration of the memorial chapel and the ossuary on Zeitenlik in Thessaloniki. The memorial chapel and ossuary on Zeitenlik was erected and consecrated in 1936. The decision for its construction was made by the Ministerial Council in 1926. The exhumation of graves along the Salonika front was carried out from 1926 to 1936.